

підставою для розірвання договору на вимогу медичного закладу може бути й одноразове порушення пацієнтом медичних приписів або правил внутрішнього розпорядку закладу охорони здоров'я, якщо це порушення було грубим, тобто спричинило або могло спричинити тяжкі наслідки для самого хворого чи оточуючих. Крім того, доцільно надати право медичному закладу застосовувати такий вид відповідальності, як розірвання договору, протягом всього часу існування договірних відносин незалежно від того, чи було порушення припинено, чи воно є триваючим.

Уявляється, що продовження наукових досліджень у сфері регулювання прав пацієнта, виокремлення найбільш важливих питань дотримання цих прав, їх поєднання з обов'язками пацієнта дозволить запропонувати законодавчі зміни, які б відповідали потребам людини як учасника цивільних правовідносин.

Література

1. Вайль С.С. Некоторые вопросы врачебной деонтологии. – М.: Медицина. – 1969. – 44 с.
2. Велишева Л.С. Врачебные ошибки в педиатрической практике // *Вопр. травматологии, скелетно-мышечной смерти и деонтологии в экспертной практике.* – М.: Медгиз, 1963.
3. Григорьев И., Александрова О. Классификация прав граждан в сфере охраны здоровья с позиции их юридической силы // *Врач.* – 2003. – № 10.
4. Концевич И.А. Долг и ответственность врача (судебно-медицинские аспекты). – К.: Вища шк., 1983. – 112 с.
5. Основы медицинского права: Курс лекций: Учеб. пособие для вузов / Г.Р. Колоколов, Н.В. Косолапова, О.В. Никульникова. – М.: Экзамен, 2005. – 320 с.
6. Права человека и профессиональная ответственность врача в документах международных организаций. – К.: Сфера, 1999.
7. Петров Н.Н. Вопросы хирургической деонтологии. – 5-е изд., перераб. – Л.: Медгиз, 1956. – 64 с.
8. Петросян М.Е. Врач и пациент: этико-правовой аспект. – М.: Изд-во АН СССР, 1990. – 29 с.
9. Турак Й.А. Етичні та правові засади медичного втручання: З погляду лікаря-практика. – Ужгород: ВАТ «Закарпаття», 2002. – 192 с.
10. Шабалов Н.П. Детские болезни. – 4-е изд., перераб. и доп. – СПб.: Питер, 1999. – 1088 с.
11. Яровинский М.Я. Проблема ошибки в профессиональной деятельности медработников // *Мед. помощь.* – 1996. – № 6.

УДК 347.256

В.О. Кутателадзе

ПОНЯТТЯ ТА ХАРАКТЕРНІ РИСИ СУПЕРФІЦІЮ ЗА РИМСЬКИМ ПРИВАТНИМ ПРАВОМ

Цивільний кодекс України поміж речових прав на чужі речі передбачає право заbudови земельної ділянки (суперфіцій) (глава 34 ЦК України). Оскільки право заbudови земельної ділянки (суперфіцій), є досить відомим і старовинним інститутом, виникає питання про його генезис з метою з'ясування його правової природи, місця в системі категорій цивільного права тощо.

Слід зазначити, що проблеми речових прав на чуже майно певною мірою вже були предметом наукових досліджень як зарубіжних [1, 2], так і вітчизняних дослідників [3, 4, 5]. Разом із тим об'єктом дослідження були лише окремі аспекти права користування чужою земельною ділянкою для забудови (до того ж деякі з них – до прийняття нового ЦК), що зумовлює необхідність аналізу цього інституту в цілому.

Історія виникнення і розвитку суперфіцію пов'язана із розвитком римського приватного права, оскільки земельні сервітути – найбільш старе і спочатку єдине *jus in re aliena*. Більш того, сервітутне право Стародавнього Риму розглядається низкою цивілістів як найстародавніше речове право взагалі, таке, що виникло ще до права власності [2, с. 17].

Суперфіцій є таким речовим правом щодо чужої земельної ділянки, котре дає можливість володіти, користуватись та розпоряджатись зведеною на ній будівлею або її частиною практично без обмежень. При цьому суперфіцій можливий як відносно вже зведеного будинку, так і відносно будівлі, яка ще тільки буде споруджена (Д. 43.17.3.7).

Предметом суперфіцію, насамперед, є право на будинок або іншу будівлю, зведену на чужій земельній ділянці. Разом з тим виправданим здається поширення цього поняття на інші об'єкти, тісно пов'язані із землею, але такі, що не мають безпосереднього сільськогосподарського призначення. Наприклад, слухним є визнання такими, що ґрунтуються на суперфіції, прав на дерева, залізничні колії та інші споруди, які знаходяться на чужій земельній ділянці [6].

Суперфіцій у юридичному сенсі є речовим, відчужуваним і успадковуваним правом користування будівлею на чужій земельній ділянці за плату [7, с. 129].

Характерним для визначення суперфіцію в римській юриспруденції є те, що об'єкт і предмет права отожднюються: *superficiem in alieno solo habet* (Д. 43.18.1.1). Цим, звичайно, пояснюють і всі інші особливості розуміння цього інституту [8, с. 423].

Щодо змісту цього речового права слід зазначити, що, по-перше, суперфіціарій має практично необмежене право користування будівлею, спорудженою або придбаною ним на чужій земельній ділянці на підставі суперфіцію.

По-друге, суперфіціарій міг вільно розпоряджатися будівлею за життя і на випадок смерті. Згоди хазяїна земельної ділянки на відчуження майна не вимагалось, він не мав права на переважну купівлю. Єдиним обов'язком суперфіціарія було повідомлення про відчуження будівлі.

Таким чином, як і власник, суперфіціарій міг визначати юридичну та фактичну долю речі. Він міг передати своє право іншим особам, склавши відповідний заповіт (Д.10.2.10.) або уклавши договір.

При цьому спектр договорів достатньо широкий. Це міг бути, наприклад, *donatis mortis causa* (Д.43.18.1.7) – дарування на випадок смерті [9, с. 195]. Але так само можливими були і договори *inter vivos* – між живими. Наприклад, Павло вказує на можливість придбання будинку, на який встановлено суперфіції за договором купівлі-продажу (Д. 6.2.12.3), а також підкреслює, що

навіть «орендовану державну землю» можна заставити так само, як і землю, на яку боржник має суперфіцій (Д.13.7.16.2).

Про повноту прав суперфіціарія щодо розпорядження своїм правом і подібність їх до правомочностей власника свідчить та обставина, що він міг навіть обтяжувати ділянку сервітутами, котрі зберігали чинність на час існування самого суперфіцію (Д. 43.18.1.6).

По-третє, суперфіціарій для захисту свого права користувався *actio in rem*, подібним до того, що може подавати власник. У даному разі такий позов іменується *actio de superficie* (Д. 43.18.1.pr). Захист здійснювався за допомогою *actio utilis* або, як його ще іменують, – *actio ad exemplum*, суть якого полягає в тому, що в кожному новому разі претор, коли вважає це необхідним, поширює на нові відносини аналогічну формулу, що вже застосовувалася, або дає модернізовану формулу, порівняно з її колишнім призначенням, для цивільного або преторського позову [10, с. 35].

Зокрема, витребування предмета суперфіцію з чужого незаконного володіння було можливим на підставі *rei vindicatio utilis*. Так, на думку Ульпіана і Павла, «суперфіціарію, тобто тому, хто має суперфіцій на чужу ділянку, сплачуючи щорічно певну платню, претор надає після вивчення справи речовий позов» (Д.6.1.73-75). Оскільки в даному титулі Дигест йдеться про віндикацію речі, то можна дійти висновку, що Ульпіан і Павло мають на увазі саме можливість подання утилітного віндикаційного позову.

З цих самих міркувань добросовісний набувач суперфіцію, котрий не став ще власником за цивільним правом, міг витребувати своє майно з чужого незаконного володіння за допомогою *actio Publiciana in rem utilis* (Д. 6. 2), котрий був своєрідним доповненням до віндикаційного позову [11], або за допомогою *actio confessoria utilia* (Д.43.18.1.6) [12].

Проти власника земельної ділянки суперфіціарій подати речовий позов не міг, однак сам проти позову власника про витребування земельної ділянки з будівлями мав *exceptio in factum*, при цьому *exceptio in factum* претор надавав у зв'язку зі специфічними обставинами окремого випадку, котрі не підпадали ні під закон, ані під едикт, тобто забезпечену преторським захистом можливість заперечувати позовні вимоги, посилаючись на те, що звів будівлю і користується нею разом з даною ділянкою на підставі суперфіцію (Д. 43. 18.1.4).

Крім того, суперфіціарій мав *juris quasi possessio*. А оскільки він дорівнювався до посесора, то мав також право на інтердиктний захист за аналогією з *interdicta uti possidetis*. Йому надавався спеціальний інтердикт – *interdicta de superficiebus* (Д. 43.18.1pr.2), запроваджений претором ще в період формування даного інституту. Чинником запровадження спеціального інтердикту було те, що покупець *superficies*, на відміну від покупця окремої речі, не ставав посесором, внаслідок чого й виявилось створення спеціального *interdicta de superficiebus* [8, с. 423].

До цього слід додати, що суперфіціарій міг захистити своє право не лише в разі позбавлення його предмета суперфіцію, але й тоді, коли виникали проблеми щодо користування ним.

Зокрема, якщо суперфіцій належав кільком особам, то вони могли вирішити суперечки між собою щодо нього способом *actio communi dividundo utilis* – позову, аналогічного тому, що могли подавати співвласники для поділу спільної власності (Д.43.18.1.8).

Отже, можна дійти висновку, що суперфіціарій, загалом, мав ті самі права, що і власник речі. До змісту суперфіцію входили правомочності користування, розпорядження, отримання плодів та доходів, захисту своїх прав.

Обов'язки суперфіціарію полягали в такому.

По-перше, він мав нести державні повинності, що лежали на поземельному майні.

По-друге, суперфіціарій сплачував власнику земельної ділянки орендну платню за користування майном.

По-третє, забудовник зобов'язувався звести будівлю на ділянці у строк, зумовлений сторонами.

І, нарешті, суперфіціарій, який знаходив скарб на ділянці, мав віддати його власнику землі.

Як бачимо, деякі з обов'язків суперфіціарія були специфічними і, власне, свідчили про його похідний від права власності характер. До таких обов'язків належав обов'язок вносити власнику платню за користування суперфіцієм *solarim* або *ж pensio*.

Плата за суперфіцій могла бути внесена як за один раз, так і виконана у вигляді щорічних платежів. Крім того, не виключеною була ситуація, коли суперфіцій встановлювався без обтяжень для суперфіціарія – наприклад, заповітом власника земельної ділянки.

Однак при відчуженні права суперфіціарій не зв'язаний обов'язками, як емфітевта. Так, на відміну від останнього, він не повинен повідомляти власника про намір провести відчуження ділянки, яке в разі емфітевзиса встановлено для того, щоб власник протягом двох місяців міг скористатися правом переважної купівлі. Не повинен він також сплачувати при відчуженні ділянки 2% покупної ціни на користь власника, як це встановлено для емфітевзису (С.4.66.3).

Щодо встановлення суперфіцію розрізняють первісні та похідні способи його придбання.

Вперше (тобто безпосередньо від власника земельної ділянки) суперфіцій міг бути придбаним за договором, заповітом або за давністю.

Договір був найбільш поширеним способом встановлення таких відносин.

Причому це міг бути або договір публічно-правового характеру, або цивільно-правовий договір. Це спочатку був договір довгострокової оренди, котрий з часом обернувся на квазіоренду – спеціальний договір про встановлення суперфіцію.

У літературі існує дискусія стосовно природи зобов'язального договору про встановлення суперфіцію.

Одні науковці вважали його договором найму і визнавали за суперфіціарієм право на зниження орендної платні в разі зменшення ділянки, як це було б

стосовно будь-якого орендаря (наприклад, так розмірковував Ульпіан, аналізуючи подібну ситуацію стосовно емфітевзису Д.19.2.15.4); інші вбачали в ньому договір купівлі-продажу і, відповідно до правил останнього, весь ризик поклали на суперфіціарія як на покупця. Разом з тим деякі правознавці звертали увагу на надзвичайну подібність договорів найму та купівлі-продажу. Наприклад, Гай зазначав, що купівля-продаж та найм знаходяться між собою в такому тісному зв'язку, що в деяких випадках є майже ідентичними.

Імператор Зенон вирішив суперечку щодо емфітевзису, визначивши, що тут нема ні оренди, ані купівлі-продажу, а є спеціальний договір: *contractus emphyteuticarius*. При цьому питання про зниження платні було вирішено не на користь емфітевти (С.4.66.1).

Суперфіцій встановлювався також способом заповідального відказу (легату).

При цьому можливе було встановлення суперфіцію способом легату за допомогою покладення відповідного обтяження на особу, що отримала земельну ділянку у спадок.

Також встановлювався суперфіцій за давністю володіння [12, с. 325]. Хоча джерела прямо не згадують про такий спосіб виникнення суперфіцію, але теоретично немає жодних підстав не допускати застосування давності для встановлення суперфіцію, оскільки вона допускалася при сервітутах [13, с. 119].

Щодо «вторинних» способів встановлення суперфіцію (передачі суперфіцію суперфіціарієм іншим особам), то поміж них можна назвати договір та спадкування після суперфіціарія.

Договір про передачу суперфіцію за своїм характером був договором про передачу речового права, а отже ґрунтувався на *actio in rem*.

Успадковувався суперфіцій як за законом, так і за заповітом. Якщо заповідач був суперфіціарієм, він міг у заповіті відказати своє право забудови третій особі.

Припинявся суперфіцій за досить широким колом підстав.

До них, насамперед, слід віднести загальні способи припинення речових прав взагалі: за згодою сторін, загибель предмета права (земельної ділянки, наприклад, внаслідок землетрусу чи виверження вулкану), вилучення її з цивільного (як приватноправового, так і публічно-правового обігу), смерть сервітуарія за відсутності спадкоємців, на підставі судового рішення тощо.

Крім того, суперфіцій, як право на чужу річ, міг припинятися за спеціальними підставами, такими як: збіг суперфіціарія і власника в одній особі, який впливає з того положення, що право власності дає власнику найвищу владу над речами, а отже, відпадає потреба в будь-якому похідному речовому праві; відмова суперфіціарія від свого права.

Загалом, можна дійти висновку, що в римському праві сформувався досконалий інститут користування чужою земельною ділянкою для зведення будівлі (суперфіцій), основні положення якого змогли стати в майбутньому підґрунтям для правотворчості в багатьох європейських країнах, у тому числі в Україні.

Література

1. Щенникова Л.В. Вещные права в гражданском праве России. – М., 1996.
2. Копылов А.В. Вещные права на землю в римском, русском дореволюционном и современном российском гражданском праве. – М.: Статут, 2000.
3. Цюра В.В. Речові права на чуже майно: Наук.-практ. посіб. – К.: КНТ, 2006.
4. Цюра В.В. Речові права на чуже майно: Дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2007.
5. Гонгало Р.Ф. Суперфіцій у римському приватному праві та його рецепція у цивільному праві України: Дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2000.
6. Дерибург Г. Пандекты. – М., 1905. – Т.1. – П.259, пр. 5 і 6.
7. Барон Ю. Система римского гражданского права. – СПб., 1908. – Вып. II, кн. 3. Вещные права. – С. 129.
8. Дождев Д.В. Римское частное право. – М., 1996. – С. 423.
9. Харитонов Е.О. Основы римского частного права. – Ростов н/Д.: Феникс, 1999. – С. 195.
10. Бартошек М. Римское право: Понятия, термины, определения. – М., 1989. – С. 35.
11. Дигесты Юстиниана. – М.: Юрид. лит., 1984. – С. 137, прим. 33.
12. Хвостов В.М. Система римского права: Учебник. – М.: Спарк, 1996. – С. 324, прим. 10.
13. Нерсесов Н.И. Римское вещное право. – М., 1896. – С. 119.

УДК 347.365.43

С.А. Чванкін

**ПІДТВЕРДЖЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ ПРЕДСТАВНИКА
В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ**

Інститут представництва відіграє значну роль у системі процесуально-правових відносин щодо захисту і представництва прав і законних інтересів інших осіб. Так, у практиці місцевих судів м. Одеси в середньому 70% справ розглядається за участю представників осіб, які беруть участь у справі.

За способом виникнення представництво в цивільному процесі поділяється на добровільне (факультативне) та необхідне (обов'язкове) в залежності від юридичної значущості для виникнення представництва волевиявлення осіб, яких представляють. Важливість чіткого розмежування видів цивільного процесуального представництва неможливо переоцінити, оскільки для них законодавством висуваються різні вимоги щодо підтвердження повноважень у суді.

Найпоширенішим документом, що підтверджує повноваження добровільного представника, є довіреність. Відповідно до ст. 244 ЦК України, «довіреністю є *письмовий документ*, що видається однією особою іншій особі для представництва перед третіми особами», а не «*письмове уповноваження*», як у ст. 64 ЦК УРСР 1963 р. Тому здається справедливою пропозиція, що була висловлена в літературі про інше формулювання ч. 3 ст. 244 ЦК України: «Довіреністю є *письмовий документ*, що видається однією особою іншій особі на підтвердження повноважень останньої здійснювати представництво перед третіми особами» [1].

Можна виділити такі вимоги до довіреності як документа: по-перше, письмова форма; по-друге, вона має містити необхідні реквізити: вказівку на